

zı fikrî ihtilâfların ortaya çıktığı, sonuçta değişik itikadî ekollerin oluştuğu, bunların da kendi görüş ve çözümlerini benimsemeyen grupları yanlış yolda ad-dettikleri tarihî bir gerçektir. Bu sebeple İslâm düşünce tarihinde iman ile küfür arasındaki sınırı tesbit etme ve İslâm statüsünde kalabilmek için gerekli asgarî şartların nelerden ibaret olduğunu belirleme faaliyetine daha ilk dönemlerden itibaren başlanmıştır. Farklı ekollere bağlı olmakla beraber mutedil ve müsamahakâr çizgide yer alan İslâm ulemâsının büyük çoğunluğu, kendileri dışında kalan diğer mezhep mensuplarını müslüman sayabilmek için onların Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna inanmalarının yanında "zarûrât-ı dîniyye" denilen temel İslâmî hükümleri kabul etmelerini gerekli görmüşlerdir. Öte yandan pek çok sahih hadiste de vurgulandığı gibi (Wensinck, *el-Mu'cem*, "şlv" md.) Kâbe'ye doğru yönelerek namaz kılmak en faziletli amel kabul edilmiş ve bu ibadetin farziyetine inanan, bu temel hükmü benimsediğini söyleyiyle (bazılarına göre fiilleriyle) ortaya koyan kimseler İslâm dairesi içinde sayılmıştır (bk. AMEL; İMAN). Nitekim kelâm âlimleri de muhtemelen Hz. Peygamber'in konuyla ilgili hadislerini (meselâ bk. *Müsned*, I, 60; III, 370; Buhârî, "Şalât", 28; Müslim, "İmân", 134) dikkate alarak namaz kılmayı müslüman olmanın ayırıcı vasfı kabul etmiş ve Kâbe'ye doğru yönelerek namaz kılmanın farz olduğuna inanan (veya bunu bilfiil icra eden) değişik mezheplere bağlı bütün müslümanları kapsayan bir ifade olarak başlangıçta daha çok ehl-i salât" tabirini kullanmışlardır. Ancak kelâm ekollerinin farklı iman tanımları ile amel-iman ilişkisi konusunda birbirine aykırı düşen görüşlerinin keskinleşmesi sonunda zamanla ehl-i salât yerine ehl-i kible tabiri tercih edilerek daha yaygın bir şekilde kullanılır hale gelmiştir (Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 460; Mâtürîdî, s. 341; Tef-tâzânî, II, 199; Beyâzîzâde, s. 51).

Ehl-i kible tabiri hakkında, imanın tarrifi ve muhtevası konusundaki ihtilâflar sebebiyle kelâm âlimleriyle fukahânın birbirinden farklı tanımlar verdiği görülmektedir. Ümmetin birçok hususta ihtilâfa düşerek çeşitli fırka ve gruplara ayrıldığını kabul eden, ancak geniş bir müsamaha anlayışıyla İslâm'ın bütün bu fırka ve grupları sinesinde topladığını savunan Ehl-i sünnet kelâmcıları (Eş'a-

rî, s. 1), bu terimin genellikle "Kâbe'ye doğru namaz kılmanın farziyetini kabul edenler" mânasını taşıdığını ifade etmişlerdir (Bağdâdî, s. 12-13, 142). *el-Fık-hü'l-ekber*'in ünlü şârihi Ali el-Kârî bu konuda daha ayrıntılı bir tanım vererek "âlemin hudûsü, cesetlerin haşrı, Allah'ın hem külliyyâtı hem de cüz'îyyâtı bilmesi ve zarûrât-ı dîniyye gibi temel konular üzerinde ittifak eden kimselerin ehl-i kibleyi oluşturduğunu" söyler (*Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, s. 139). Bu tanımlardan ehl-i kible terkinin, çeşitli fırkalar tarafından ortaklaşa kullanılabilen ve müslüman kabul edilmesi gereken bütün zümreleri kapsayan bir tabir olduğu anlaşılmaktadır. Seyyid Şerîf el-Cürcânî de *et-Ta'rifât* adlı eserinde, ehl-i ehvâ'yı "inançları Ehl-i sünnet akidesiyle çelişen ehl-i kible" olarak tanımlamak suretiyle ehl-i kible ifadesinin müslüman kabul edilmesi gereken bütün fırkaları içine alan bir tabir olduğu görüşüne katılmıştır. Nitekim Ehl-i sünnet tarafından ehl-i ehvâ veya ehl-i bid'at sayılan Mu'tezile âlimleri de kendi mezhepleri dışında kalan müslümanlardan "ehl-i kible" diye söz etmişlerdir (meselâ bk. Kādî Abdülcebbar, s. 182).

Bir müslümanın veya müslüman sayılan bir kişinin İslâm dairesinin dışına çıktığını ilân etme konusunda temkinli hareket etmeyi prensip edinen Ehl-i sünnet ulemâsı ile fukahânın büyük çoğunluğu ehl-i kibleyi küfre nisbet etmemişlerdir. Bu sebeple "ehl-i kible-nin tekfir olunmayacağı" hususu Ebû Hanîfe'den itibaren Ehl-i sünnet'in genel prensipleri arasında yer almıştır (bk. TEKİR).

BİBLİYOGRAFYA:

- Cürcânî, *et-Ta'rifât*, "ehlül'-ehvâ'" md.; a.mlf., *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 460; Mustafavî, *et-Tahkik*, "ehl", "şalât" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, "şlv" md.; a.mlf., *Miftâhu künûzi's-sünne*, "şalât" md.; a.mlf., "Kible", *İA*, VI, 667; a.mlf., "Kibla", *Eİ*² (İng.), V, 82; *Müsned*, I, 60; III, 370; Buhârî, "Şalât", 28; Müslim, "İmân", 134; Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 341; Eş'arî, *Ma'kâlât* (Ritter), s. 1, 138, 278, 293, 518, 571; Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Üşûl'l-hamse*, s. 182; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 12-13, 142; Tef-tâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 199; Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, Kahire 1323, s. 139; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 51; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyyât* (nşr. Adnan Derviş — Muhammed el-Misrî), Beyrut 1412/1992, "ehl" md.; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1981, s. 110-112, 274, 276-277; a.mlf., "Din", *DİA*, IX, 324; Ahmed Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, İstanbul 1982, s. 81-82, 158-159; "Ehlül-kible", *İA*, IV, 207; "Ahl al-Kibla", *Eİ*² (İng.), I, 264.

METİN YURDAGÜR

EHL-i KIYÂS

(bk. EHL-i NAZAR).

EHL-i KİSÂ

(bk. ÂL-i ABA).

EHL-i KİTAP

(أهل الكتاب)

Kur'an-ı Kerim'de genellikle yahudiler ve hristiyanlar için kullanılan tabir.

Ehl-i kitap (Ehlül'-kitâb) tamlaması "ilâhî bir kitaba inananlar" anlamına gelir. Buna göre müslümanlara da Ehl-i kitap denilebilir. Ancak Kur'an dışındaki ilâhî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılır.

Ehl-i kitap tabiri Kur'an-ı Kerim'de, hepsi de Mekke döneminin sonları ile Medine döneminde inen âyetlerde olmak üzere otuz bir defa geçmektedir. Daha önce nâzil olan iki âyette ise (en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7) aynı anlamda "ehlül'-z-zıkr" tabiri kullanılmış ve bununla, Tevrat ile İncil hakkında doğru ve yeterli bilgisi olan Ehl-i kitap âlimleri kastedilmiştir. Ayrıca Kur'an'da yahudiler için "yehûd", hristiyanlar için "nasârâ" kelimeleri çokça kullanılmakta (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "Yehûd", "Naşârâ" md.leri), sadece hristiyanları ifade eden "ehlül'-İncîl" terkihi de yer almaktadır (el-Mâide 5/47). Diğer taraftan Kur'an'da Ehl-i kitap "kendilerine kitap verilenler" (el-Bakara 2/101, 144, 145; Âl-i İmrân 3/19, 20, 100, 186), "kendilerine kitap verdiklerimiz" (el-Bakara 2/121, 146) ve "kendilerine kitaptan bir pay verilenler" (Âl-i İmrân 3/23; en-Nisâ 4/44) şeklinde de ifade edilmektedir. "Kendilerine ilim verilenler" (el-İsrâ 17/107; el-Hac 22/54; Sebe' 34/6) ifadesiyle de Ehl-i kitabın kastedildiği rivayet edilmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 120; XXII, 44). İslâm literatüründe ayrıca Ehl-i kitap yerine "kitâbî" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

Ehl-i kitap tabirinin kapsamını belirleyebilmek için ilâhî kitapların kimlere verildiğini tesbit etmek gerekir. Kur'an-ı Kerim'de bazı peygamberlere kitap, bazılarına da zebur ve suhuf verildiği bil-

dirilmektedir. Bu arada Nûh ve İbrâhim soyuna peygamberlik ve kitap (en-Nisâ 4/54; el-Hadîd 57/26), Mûsâ'ya ve İsâ'ya kitap, Dâvûd'a Zebûr, İbrâhim ve Mûsâ'ya suhuf indirildiği (bk. M. F. Abdül-bâkî, *el-Mu'cem*, "Kitâb", "Şuhuf", "Zebûr" md.leri), ayrıca hadislerde Âdem'e, Şit'e ve İdrîs'e sayfalar verildiği belirtilir (Muttakî el-Hindî, XVI, 133).

Kur'an'da "önceki sayfalar" (el-A'lâ 87/18), "öncekilerin kitapları" (eş-Şuarâ 26/196) ifadeleri de yer almakta, bu ikinciyle Hint kutsal kitaplarının kastedilmiş olabileceği, zira bu kitaplardan Puranalar'ın kelime anlamının "öncekilerin kitapları" olduğu belirtilmektedir (Hamîdullah, *Le Saint Coran*, s. 375). Öte yandan, "Deyiniz ki: Biz Allah'a, bize indirilene, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb ve Ya'kûb oğullarına indirilenlere, Mûsâ ve İsâ'ya verilenlere, rableri tarafından (diğer) peygamberlere verilenlere iman ettik" (el-Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84) meâlindeki âyetler de birçok peygambere vahiy gönderildiğini göstermektedir. Kur'an-ı Kerîm'de bunların yalnız bir kısmı hakkında bilgi mevcuttur. Tevrat, gerek Hz. Mûsâ'nın gerekse ondan sonra gelen peygamberlerin yahudilere tebliğ edip onunla hüküm verdikleri ilâhî kitaptır (el-Mâide 5/44). Hz. Dâvûd'a verilen Zebûr münâcâtlardan ibaret olup dinî hükümler ihtiva etmemektedir. Hz. İsâ'ya, "içinde hidayet ve nur bulunan" (el-Mâide 5/46) ve bağışlarının kendisiyle hükmetmeleri istenen (el-Mâide 5/47, 68) İncil verilmiştir. Böylece Kur'an'a göre, Allah katından indirilmiş, hükümleriyle amel edilmesi gereken Kur'an'ın dışında iki kitap (Tevrat ve İncil) vardır. Kur'an'daki Ehl-i kitap tabiriyle de bu kitapların muhatabı olan yahudilerle hristiyanlar kastedilmektedir. Ehl-i kitap teriminin geçtiği âyetleri, "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi" (el-En'am 6/156) meâlindeki âyeti göz önüne alarak tefsir eden ilk müfessirler de bununla yahudi ve hristiyanların kastedildiğini ifade etmişlerdir (Mücâhid, I, 186; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 69; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'an*, II, 44). Bu âyetten hareketle Hanbelî ve Şâfiî mezhepleri sadece yahudi ve hristiyanları Ehl-i kitap saymışlar, Hanefiler ise semavî bir dine inanan ve Tevrat, Zebûr, İncil, suhuf gibi vahyedilmiş bir kitabı bulunan her ümmetin Ehl-i kitap olduğunu söylemişlerdir (Abdülkerîm Zeydân, s. 11-12).

İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Ehl-i kitabın sadece yahudi ve hristiyanları ifade eden bir tabir olduğu kanaati de değişmiştir. Bunun temel sebeplerinden biri, Kur'an-ı Kerîm'de Yahudilik ve Hristiyanlığın dışında Sâbiîlik, Mecüsîlik gibi ilâhî olmayan başka dinlerden de söz edilmesi ve bu dinlerin kendilerince bir kitaba sahip bulunması, diğeri de İslâm açısından siyasî, iktisadî ve sosyal şartların bunu gerekli kılmasıdır.

Kur'an'da son hak din olan İslâm'ın dışında Hanîflîk, Yahudilik, Hristiyanlık, Sâbiîlik ve Mecüsîlik'ten bahsedilmektedir. Hanîf kelimesi İslâm'ın eş anlam-lısı şeklinde ve Hz. İbrâhim'le ilgili olarak zikredilmektedir. Sâbiîlik ve Mecüsîlik ise sadece ismen geçmekte, inanç esaslarından ve peygamberlerinden söz edilmemekte, kutsal bir kitaba sahip olup olmadıkları açıklanamamaktadır. Öte yandan İslâmiyet'in ortaya çıktığı dönemde dünya üzerinde birçok din bulunmasına rağmen Kur'an-ı Kerîm bunların çoğundan bahsetmemiştir. Zira ilâhî vahyin ilk muhatabı olan Araplar arasında bu dinlerin mensupları mevcut değildi ve onların söz konusu dinler hakkında bilgileri yoktu. Ayrıca bu dinler İslâm'a rakip olacak seviyede bulunmayıp Kur'an'da yer alan inanç gruplarından bazılarına dahil edilebilecek bir nitelik de taşıyordu.

Kur'an-ı Kerîm'de ismen zikredilen dinlerden Sâbiîlik hakkında âyet ve hadislerde bilgi yoktur. Gerçek Sâbiîlik, ilk dönem İslâm kaynaklarında Yahudiliğin veya Hristiyanlığın bir mezhebi olarak görülüp Ehl-i kitap kapsamında mütalaa edilmiştir. Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir. Ayrıca Harranlı putperestler Halife Me'mûn kendileriyle görüştükten sonra Sâbiî adını almışlar ve Ehl-i kitap kabul edilmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed gibi bazı fakihlerin Ehl-i kitap saymadıkları Sâbiîler ise Sâbiî adını taşıyan, ancak yıldızlara tapan putperestlerdir.

Mecüsîler'den Kur'an'da sadece bir yerde bahsedilmekte (el-Hac 22/17), fakat bunlar hakkında da bilgi verilmemektedir. Eski müslüman araştırmacıların çoğunluğuna göre Mecüsîler Ehl-i kitap değildir. Hz. Peygamber'in, "Mecüsîler'e Ehl-i kitap muamelesi yapınız" dediği rivayet edilir (*el-Muvatta'*, I, 278); ancak Resûl-i Ekrem Mecüsîler'in kes-tiklerinin yenilmesini ve kadınlarıyla evlenmeyi yasaklamıştır (Hamîdullah, *el-*

Veşâ'îku's-siyâsiyye, s. 150). Mecüsîler'in Ehl-i kitap'tan olduğunu söyleyen Hz. Ali de şirkleri sebebiyle kestiklerinin yenilmesinin ve kadınlarıyla evlenilmesinin müslümanlara yasaklandığını belirtir (Ebû Yûsuf, s. 140-141). İmam Şâfiî Hz. Ali'nin sözüne dayanarak onları Ehl-i kitap saymıştır (*el-Üm*, IV, 158). Şehristânî'ye göre Mecüsîler'in kitâbî olmaları şüphelidir. Hz. İbrâhim'e verilen sayfalar Mecüsîler'in davranışları yüzünden tekrar semaya kaldırılmıştır. Buna göre onlar kendilerine suhuf verilmesi sebebiyle Ehl-i kitap statüsündedirler; fakat çıkardıkları olaylar yüzünden suhuf tekrar semaya kaldırıldığı için kestikleri yenilmez ve kadınlarıyla evlenilmez (*el-Milel*, II, 13).

Kur'an-ı Kerîm ateizme ve politeizme şiddetle karşı çıktığı halde nüzûlü sırasında mevcut olan diğer dinlere temas etmemiştir. Ancak bazı ifadelerin Budizm'e ve Hinduizm'e imalarda bulunduğu şeklinde yorumlar vardır. Buna göre Kur'an'da adı geçen Zülkifl'in Kapilavastulu yani Buda'ya, Tîn sûresindeki "tîn'in (incir) Buda'nın altında vahye mazhar olduğu incir ağacına, "zübü'rü'l-evvelîn" terkininin de Hint kutsal kitaplarından Puranalar'a bir telmih olduğu ifade edilmektedir (Hamîdullah, *Le Saint Coran*, s. 329, 375, 597). Öte yandan İslâmiyet'in yayılması ve Ehl-i kitap kavramının genişlemesi üzerine Hint dinleri de bu kapsama alınmıştır. İslâm'ın o ülkelere ulaşmasıyla müslümanların Hint kadınlarıyla evlenmeleri (İnan, s. 189; Ebulfazl İzzetî, s. 282) onları Ehl-i kitap statüsünde tuttuklarını gösterir.

Kur'an'da Ehl-i kitap olarak sadece yahudi ve hristiyanların muhatap alınması, bu iki din mensubunun birtakım eksiklik ve yanlışlıklarının yanında Allah, peygamber, âhiret ve kitap inançlarının bulunması, yani ilâhî kaynağa dayanmaları ve Kur'an'ın o dönemde muhatabı olan insanlarca söz konusu dinlerin bilinmesi sebebiyledir. Nitekim bu din mensupları Hicaz bölgesinde önemli bir etkinliğe sahip olarak müslümanlarla iç içe yaşıyorlardı. Kur'an-ı Kerîm muhtelif âyetlerinde İslâm dışı din mensupları arasında Ehl-i kitaba önemli bir yer vermekte, onların farklılık ve üstünlüklerini belirtmekte, özellikle hristiyanlarla diyalog kurulmasını önermekte, ancak temel iman esasları, ayrıca müslümanlarla olan ilişkilerindeki eksiklik ve yanlışlıkları da vurgulamaktadır (M. Fâ-

ris Berekât, s. 450-468). Ehl-i kitap ter-
kibinin geçtiği âyetlerde, onların arasın-
da övgüye layık kişiler bulunduğu gibi
(Âl-i İmrân 3/75, 113-115, 119) kâfirlerin
de bulunduğu (el-Bakara 2/105; el-Bey-
yine 98/1), bu sonuncuların Allah'ın âyet-
lerini inkâr ettikleri (Âl-i İmrân 3/70, 98,
112; en-Nisâ 4/155; el-Haşr 59/2), Hakk'ı
bâtıla karıştırdıkları (Âl-i İmrân 3/71),
emanete riayet etmedikleri (Âl-i İmrân
3/75), kendilerine verilen kutsal kitabı
tahrif ettikleri (Âl-i İmrân 3/78), peygam-
berlerini öldürdükleri (Âl-i İmrân 3/112;
en-Nisâ 4/155), müslümanları küfre dön-
dirmek istedikleri (el-Bakara 2/109; Âl-i
İmrân 3/69, 72, 99, 100), Tevrat ve İncil'-
deki hükümleri hakıyla uygulamadıkları
(el-Mâide 5/68) belirtilmektedir. Kur'an
Ehl-i kitabı Allah'a kuluğa, O'na ortak
koşmamaya çağırmakta (Âl-i İmrân 3/
64), müslümanlara da onlarla mücade-
lelerinde itidali tavsiye etmektedir (el-
Ankebût 29/46).

Allah Kur'an'ı Ehl-i kitap hakkında "şa-
hit ve gözetici" olarak indirmiş (el-Mâide
5/48), peygamberlerin arasının kesil-
diği bir dönemde, "Bize müjdeci ve uya-
rıcı gelmedi" (el-Mâide 5/19) denilme-
mesi için son peygamberi göndermiş,
bunu da, "Ey kitap ehli! Kitaptan gizle-
yip durduğunuzun çoğunu size açıkça
anlatan ve çoğundan da vazgeçen pey-
gamberimiz gelmiştir; doğrusu size Al-
lah'tan bir nur ve apaçık bir kitap gel-
miştir" (el-Mâide 5/15) şeklinde açıkla-
mıştır. Buradan, İslâm'ın amacının Ehl-i
kitabın yanıldığı, gizlediği, ihtilâfa düş-
tüğü veya inkâr ettiği konularda doğru-
ları bildirmek ve bunlara inanmaya da-
vet etmek olduğu anlaşılmaktadır. Ni-
tekim Kur'an'da, "Şüphesiz bu Kur'an
İsrâilîoğulları'na ayrılığa düştükleri şeyin
çoğunu anlatmaktadır" denilir (en-Neml
27/76). Kur'an'ın bu açıklamaları daha
ziyade dinin ana konuları olan ulûhiyyet,
nübüvvet, âhiret ve ilâhî kitaplar hak-
kındadır.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde, ayrı-
ca diğer İslâmî literatürde Ehl-i kitap
tabiri yanında yehûd ve Benî İsrâil ke-
limeleriyle yahudilerden, nasârâ keli-
mesiyle de hristiyanlardan geniş olarak
söz edilmiş; bunların çeşitli konularda-
ki inanç ve telakkileri, hayat tarzları,
tutum ve davranışları hakkında bilgiler
verilmiş, değerlendirmeler yapılmış, hü-
kûmler konulmuştur. Kur'an'da müslü-
manların Ehl-i kitap'la olan ilişkileri için

şu tâlimat verilir: "Kitap ehlinden zul-
medenler dışında kalanlarla en güzel şe-
kilde mücadele edin ve şöyle deyin: Bi-
ze indirilene de size indirilene de inan-
dık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da
birdir. Biz ona teslim olmuşuzdur" (el-
Ankebût 29/46). Hz. Peygamber'in hazır-
ladığı ilk anayasa barış esası üzerine ku-
rulmuş ve burada müslümanlarla birlik-
te yahudilerin canları, malları ve dinleri
güvence altına alınmıştır (bk. Hamîdul-
lah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, s. 61; İbn
Kesîr, *es-Sire*, s. 320-323).

İslâm dini, karşılıklı menfaat ve hoş-
görüyeye dayalı müslüman - Ehl-i kitap
ilişkisine izin verirken yahudi ve hristi-
yanların müslümanlara karşı dost görü-
nebileceklerine dikkat çekmekte (el-Mâide
5/51), bu hususta gizli emellerinin
olabileceğini haber vererek onların körü
körüne dost edinilmemesini öğütlemek-
tedir (el-Mâide 5/57). Nitekim Hz. Pey-
gamber Medine'de Ehl-i kitap'la anla-
şma yaparak bir güvenlik ortamı sağla-
mışsa da onlarla ilişkilerinde daima ih-
tiyatlı davranmıştır. Müslümanları Ehl-i
kitab karşısında sık sık uyaran Kur'an
onlara tâbi olunmamasını ister (bk. el-
Bakara 2/109, 120; Âl-i İmrân 3/100; en-
Nisâ 4/44-45; el-Hadîd 57/16). Bu ara-
da gayri müslimleri, müslümanlara kar-
şı tutumları bakımından kendi araların-
da bir sıralamaya tâbi tutarak hristi-
yanların müslümanlara müşrik ve yahu-
dilerden daha yakın olduğunu ifade eder
(el-Mâide 5/82).

İslâmiyet Ehl-i kitabın yanlışlarını dü-
zeltir ve onları Allah'ın birliği inancına
dayalı ortak bir ilkede müslümanlarla
birleşmeye çağırır (Âl-i İmrân 3/64). Ya-
hudiler Hz. İbrâhim'in yahudi, hristiyan-
lar da hristiyan olduğunu iddia ederler.
Kur'an-ı Kerim ise Hz. İbrâhim'in yahu-
di veya hristiyan olmayıp Müslümanlık
ve Hanîf dinî üzerinde bulunduğunu be-
lirtir (Âl-i İmrân 3/65-67). İslâm dini, Ehl-i
kitabın kendi peygamberlerinin getir-
diği kitaplara tam inandıkları takdirde
Kur'an'a da inanmaları gerektiğini bil-
dirir (el-Kasas 28/52-53). Bu durum, Ge-
orges Vajda'nın birçok konudaki benzer-
likten hareketle Kur'an'ın Tevrat ve İn-
ciller'den alınmış olduğu şeklindeki id-
diasının aksine (*EI²* [İng.], I, 265) bütün
peygamberlere vahyedilen kitapların ay-
nı kaynaktan geldiğini gösterir. "De ki:
Ey kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve rabbi-
nizden size gönderilen Kur'an'ı uygula-

madıkça hiçbir temeliniz olmaz" (el-Mâide
5/68) meâlindeki âyet Kur'an'ın ön-
cekileri, önceki kitapların da Kur'an'ı tas-
dik ettiğini göstermektedir.

İslâmiyet, kendilerine kitap verilenle-
rin kadınları ile evlenmeye ve kestikleri-
nin yenilmesine ruhsat vermekle müs-
lûmanların onlarla en ileri derecede iyi
ilişkiler kurmasına ortam hazırlamıştır.
Kitap ehli olanlar İslâm toplumunda tam
bir din hürriyeti içinde yaşama imkânı-
na sahiptirler. Bu durumda İslâm dev-
letinin vatandaşı olarak esas itibarıyla
kanun önünde müslümanlarla aynı hak-
ları paylaşırlar. Müslümanın lehine olan
şey Ehl-i kitabın da lehine, aleyhine olan
Ehl-i kitabın da aleyhinedir. Farklı hü-
kûmler daha çok kamu düzeniyle ilgi-
li hususlardadır ve istisnâdır (Özel, s.
311-319).

Medine'deki ilk anayasanın 25. mad-
desinde, "Benî Avf yahudileri müminler-
le birlikte bir ümmettir. Yahudilerin din-
leri kendilerine, müslümanların dinleri
de kendilerinedir. Buna gerek *mevlâ**-
ları gerekse bizzat kendileri dahildir" de-
nilir (bk. Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*,
s. 61; a.mlf., *İslâm Peygamberi*, I, 132).
Yine aynı metnin 26-33. maddelerinde
Ehl-i kitaba mensup vatandaşların müs-
lûmanlarla aynı haklara sahip oldukları,
16. maddede ise onlara haksızlık yapıla-
mayacağı belirtilir. Kitap ehliyle ilk zim-
met akdi Necran hristiyanlarıyla yapılmış
ve bu akidde müslümanın sahip olduğu
bütün haklar onlara da tanınmıştır (bk.
Ebû Yûsuf, s. 77; Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*,
s. 180-181). İnsanlara temel hak
ve hürriyetlerin yanı sıra din hürriyeti de
tanıyan İslâm'da, "Dinde zorlama yoktur"
(el-Bakara 2/256); "Kur'an rabbinizden
gelen bir haktır; dileyen inansın, dileyen
inkâr etsin" (el-Kehf 18/29) gibi hü-
kûmlerle insanların zorla müslüman ya-
pılamayacağı belirtilir. Hz. Peygamber
Hayber'in fethinde ele geçen Tevrat nü-
sahalarını yahudilere iade etmiş (Çalışkan,
s. 63), Hz. Ömer de Kudüs anlaşmasıyla
Ehl-i kitabın canlarını ve mallarını gü-
vence altına almış, kilise ve hac husu-
sunda onlara serbestlik tanımıştır (Şib-
lî Nu'mânî, II, 209, 217). İslâm tarihi bo-
yunca müslüman - Ehl-i kitap ilişkilerin-
de İslâm'ın bu hoşgörölü tutumunun et-
kileri daima varlığını sürdürmüştür (Ehl-i
kitaba İslâm toplumunda tanınan dinî, hu-
kukî ve sosyal haklar için bk. DİN; GAYRİ
MÜSLİM; MÜSTE'MEN; ZİMMÎ).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İşfahânî, *el-Müfredât*, "ehl" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "ehl" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "Yehûd", "Naşârâ", "Kitâb", "Şuhuf", "Zebûr" md.leri; Mücâhid, *Tefsîr*, I, 186; *el-Muvaṭṭa'*, I, 278; Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, s. 77, 136, 140-141; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 158; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), VIII, 69; XV, 120; XXII, 44; a.mlf., *Târîḥ*, Beyrut 1962, III, 226-227; Şehristânî, *el-Milel* (Vekîl), II, 13; İbn Kesîr, *Tefsîr-rû'l-Kur'ân*, II, 44; a.mlf., *es-Sîre*, s. 320-323; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, XVI, 133; M. Fâris Berekât, *el-Câmi' li-meṣāzî'i âyâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dimaşk 1379/1959, s. 450-468; Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîḥu'l-İslâm*, Kahire 1964, I, 240; Şiblî Nu'manî, *Bütün Yönle-riyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi* (trc. Talip Yaşar Alp), İstanbul 1965, II, 209, 217; Hamîdul-lah, *İslâm Peygamberi* (Mutlu), I, 132; a.mlf., *İslâm'da Devletler Hukuku* (trc. Abdülkadir Şener), Ankara 1977, s. 294; a.mlf., *el-Veşâ'îḳu's-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 61, 150, 180-181; a.mlf., *Le Saint Coran*, Paris 1989, s. 329, 375, 597; Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul 1976, s. 189; Abdülkerîm Zeydân, *Aḥkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn*, Beyrut 1402/1982, s. 11-12; Necatî Öner, *İnsan Hürriyeti*, İstanbul 1982, s. 99; Ebulfazl İzzetî, *İslâmın Yayılış Tarihine Giriş* (trc. Cahit Koytak), İstanbul 1984, s. 282; İbrahim Çalışkan, *İslâm Ceza Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Statüsü* (doktora tezi, 1986), AÜ İlahiyat Fak., s. 63; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 26-32, 38-44; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul 1991, s. 311-319, 324-325; G. Vajda, "Ahl al-Kitâb", *EI²* (İng.), I, 264-266.

REMZİ KAYA

EHL-i MA'RİFET

(bk. ÂRİF).

EHL-i MEDYEN

(bk. MEDYEN).

EHL-i NAZAR

(أهل النظر)

İtikadî konularda
akla rol veren kelâm âlimleriyle
Meşâî geleneğine bağlı
İslâm filozofları
için kullanılan bir tabir.

Ehl-i nazar (ehlü'n-nazar) tamlaması, ehl kelimesiyle "bilinmeyi elde etmek için bilinenleri belli bir kaideye göre sıralama" anlamındaki nazar kelimesinden meydana gelmiştir. Ehl-i nazar tabiri başlangıçta muarızları tarafından Mu'tezile grupları için kullanılmış, daha sonra bu ismi onlar da benimsemişlerdir. İlk devirlerde Mu'tezile tarafından

sistemleştirilen kelâm ilmine ve bu ilmin metodu olan nazara karşı Selef ulemâsı aşırı bir tepki göstermiş, bunun sonucu olarak ehl-i nazar, ehl-i hadîs'in prensiplerine aykırı görüş beyan eden her zümreye, bu arada özellikle ilk Mu'tezile bilginlerine yöneltilen bir yergi ifadesi haline gelmiştir. Ancak nazar, Ehl-i sünnet kelâm ekollerinin de benimsediği bir metot haline gelince ehl-i nazar ifadesinin taşıdığı bu ilk olumsuz anlam yerini müsbet mânalara bırakmıştır. Nitekim bu gelişmelerin sonunda kelâm ilmi bazan "ilmü'n-nazarî ve'l-istidlâl" şeklinde tanımlanırken nazar metodunu kullanmanın gerekliliğini ifade eden ibareler Ehl-i sünnet kelâm kaynaklarında da artık çoğunluğun benimsediği metinler arasında yer almıştır. Ehl-i sünnet'in düşünce tarihi boyunca yaşanan bu metot tartışmaları Şîî dünyasında da ortaya çıkmış, bu fikir ayrılıkları Ahbâriyye ve Usûliyye adlarıyla literatüre geçen iki zıt akımın doğmasına yol açmıştır. Ahbâriyye ekolü mensupları, Usûlî metodu benimseyen Şîî ulemâsını ehl-i nazardan sayarak reddetmişlerdir.

Ehl-i nazar, zamanla ehl-i re'y* tabirinin fıkıh alanında ifade ettiği mânayı kelâm ve felsefe alanlarına aktaran bir tabir haline gelmiş ve ilmî konularda ciddi araştırmalarda bulunarak görüş belirten bütün âlim ve düşünürleri kapsamı içine almıştır. Ayrıca değişik kaynaklarda ehl-i nazar yerine "ehlü'l-ke-lâm, ehlü'l-bahs ve'n-nazar, ehlü'l-kıyâs, ashâbü'n-nazar" gibi terkipler de kullanılmıştır. Ancak İslâm düşünce tarihi boyunca ehl-i nazar tabirinin geçirdiği anlam değişiklikleri göz önünde bulundurulduğu takdirde, genellikle kıyası şer'î bir delil ve istinbat metodu olarak benimsemiş fakihler için kullanılan "ehl-i kıyâs" tabiriyle eş anlamlı olmadığı görülmür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *Te'vîlû muhtelifi'l-ḥadîṣ* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 51-52, 79, 81-82; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), bk. İndeks, s. 669, 670, 676; Bağdâdî, *el-Farḳ* (Abdülhamîd), s. 324-328; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 270-271; İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul 1330, s. 40-41, 44; a.mlf., *Muhassalü'l-ke-lâm ve'l-hikme*, İstanbul 1336, s. 65-71; G. F. Hourani, *Islamic Rationalism*, London 1971, s. 24-25; Hüsnî Zeyne, *el-'Aḳl 'inde'l-Mu'tezile*, Beyrut 1978, s. 66-70; "Ehlü'n-nazar", *İA*, IV, 208; (Ed.), "Ahl al-Nazar", *EI²* (İng.), I, 266.

METİN YURDAĞUR

EHL-i ÖRF

(أهل عرف)

Osmanlı Devleti'nde padişahın
icraî, idarî ve askerî yetkilerini
temsil eden, ulemâ dışında
kalan görevliler.

Osmanlılar'ın klasik döneminde toplum askerî (yönetenler) ve reâyâ (yönetilenler) denilen iki gruptan meydana geliyor, askerîler de menşeleri, yetiştirme tarzları ve üstlendikleri sorumluluklar bakımından ehl-i şer' ve ehl-i örf adıyla ikiye ayrılıyordu. Ehl-i şer', müslüman aile menşeli olan ve genellikle medreselerde okuyarak icâzet aldıktan sonra kazâ, eğitim ve din alanlarında görevlendirilen ulemâ zümresini; "seyfiye ricâlî" de denilen ehl-i örf ise daha çok kul menşeli olan ve Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetiştirilerek sipahilikten asesbaşılığa, kethüdâliğe ve sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticileri teşkil ediyordu. Ehl-i örf, XV. yüzyıl tarihçisi Dursun Bey tarafından, "Nizâm-ı âlem için akla dayanarak hükümdarın koyduğu nizama siyâset-i sultânî ve yasak-ı pâdisâhî yahut örf denilir" şeklinde tarif edilen ve İslâm hukukunun kaynaklarından birini meydana getiren örfün uygulayıcıları idi. Ehl-i örf tabirine erken dönem kaynaklarında pek rastlanmamakta, ancak XVI. yüzyılın başlarından itibaren kanunnâme, adâletnâme gibi resmî belgelerde zaman zaman kullanıldığı görülmektedir (bk. Barkan, İndeks).

Ehl-i örfün teşekkülü ve statüsünün kesin biçimiyle belirlenmesi uzun bir süre içerisinde olmuştur. Önemli görevlere tayin edilen bu zümreye vergilerden muaf tutulma ve kazasker mahkemesinde yargılanma gibi imtiyazlar tanınmış, ayrıca kendilerine sağlanan çeşitli devlet imkânları sayesinde büyük servetler elde etmelerine fırsat verilmiştir. Bu imtiyazların en önemlisi olan vergi muafiyeti başlangıçta, elinde padişah beratı bulunan bütün ehl-i örf zümresine tanınmışken sonradan beratın yanı sıra başka özellikler de aranmıştır (İnalçık, *TTK Belleten*, XXIII/92, s. 596-597).

Ehl-i örfün normal mahkeme yerine kazasker mahkemesinde yargılanması, sanığın durum ve mevkiine göre ya bizzat kazasker tarafından veya heyetin